

بررسی حق حریم خصوصی و چگونگی دخالت ضابطین در آن محدوده

زهرا پارسا (نویسنده مسئول) ۱ و دکتر مجتبی فرهمند ۲ و ابوالفضل سلیمانی ۳

۱ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد شهر کرد، شهر کرد، ایران

۲ استاد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر کرد، شهر کرد، ایران

۳ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد خوراسگان، اصفهان، ایران

چکیده

حق حریم خصوصی، یکی از مهمترین مصادیق حقوق بشر در نظام های حقوقی کشورها به شمار میرود که با مدرنیته شدن جوامع، بیش از پیش مورد توجه و حمایت قرار گرفته است. تا جاییکه در مبانی فقهی، اسناد و کنوانسیون های بین المللی و قوانین داخلی نیز به رسمیت شناخته شده است. با وجود اهمیت این مسئله، متأسفانه به علت عدم تعریف دقیق، جامع و مانع از حریم خصوصی و عدم شناخت محدوده ای استاندارد برای حریم خصوصی افراد، با چالش هایی در این زمینه مواجه میشویم که از مهمترین آنها نحوه دخالت ضابطین در حوزه خصوصی است که عده ای معتقدند این دخالت بایستی کم رنگ باشد و عده ای دیگر نظری کاملاً مخالف دارند. لذا در این جستار برآنیم تا با مطالعه حق حریم خصوصی در نظام های حقوقی ایران، انگلستان، آمریکا و همچنین فقه، از طریق توصیفی - تحلیلی و به روش کتابخانه ای، میزان به رسمیت شناختن این حق و نیز نحوه مداخله حکومت در جرایم ارتکاب یافته در حوزه حریم خصوصی افراد را مورد مطالعه قرار دهیم.

واژگان کلیدی: حریم خصوصی، حقوق بشر، حقوق عمومی، تضمین حق، مکان خصوصی

۱- مقدمه

با حرکت دولتها به سمت زندگی مدرن، معنا و مفهوم حریم خصوصی، رنگ و بوی بیشتری گرفته و بیش از پیش قابل مشاهده است چراکه در دوران قدیم به علت زندگی به شکل طایفه ای و قبیله ای، مفهومی تحت عنوان حریم خصوصی معنا نداشته و افراد در حوزه عمومی زندگی میکردند. اما با گذشت زمان، حوزه خصوصی رشد کرد و افراد دارای حریمی شدند که کسی حق مداخله در آن را نداشت. به بیان دیگر حقوق خصوصی یکی از دستاوردهای جدید و مدرنیته است. از طرف دیگر، این موضوع قابل تردید نیست که انسانها به صورت فطری، حوزه خصوصی و محدوده ای را که کسی حق مداخله در آن ندارد برای خود قائل اند و دوست دارند در حوزه خصوصی کسی مزاحم آنها نشود. (آقا بابایی، حسین، ص ۱۵) نظامهای حقوقی چه آنها که برآمده از آموزه های دین و شریعت بودند و چه آنها که بدون دخالت دادن دین در مقام تنظیم روابط اجتماعی برآمده اند، نسبت به حریم خصوصی و لزوم حمایت از آن بی موضع نبوده و نیستند و صرفنظر از توسعه و تضییق حوزه خلوت و حریم خصوصی و گونه های متفاوت حمایت از خلوت و حریم شخصی، در ضرورت حمایت حقوقی از حریم شخصی و اتخاذ راهبردهای حمایتی از حریم خصوصی اتفاق نظر دارند (همان، ص ۱۲). با وجود پذیرش این حریم برای کلیه افراد جامعه و موظف بودن دولت و افراد به احترام به این حق، براساس اسناد و کنوانسیون های بین المللی، قوانین داخلی و اساسی کشور، همچنان با چالش هایی مواجه ایم که مهمترین این چالش ها، تمایز زندگی خصوصی و تعیین مرزهای آن است که میتوان آن را از دشوارترین مسائل حقوق عمومی و توسعه و قلمرو اقتدار دولت و حدود قانون گذاری دانست (عمید زنجانی، عباسعلی، ص ۲۰۹). به فرض مثال، این سوال مطرح می شود که آیا هر شخصی حق دارد در حوزه خصوصی خود به نحوی که مایل بود عمل کند و دولت در آن دخالتی نداشته باشد؟ لذا همانگونه که گفته شد بزرگترین چالش نحوه دخالت دولت در حوزه خصوصی است که عده ای اعتقاد دارند که بایستی این دخالت کم رنگ باشد و عده دیگر معتقدند که بایستی دولت در حوزه ی خصوصی بسیار آشکارا دخالت و اعمال قدرت کند (شرح ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر). چالش دیگر، دستیابی بشر به امکانات و فناوری هایی است که امکان نظارت، کنترل، ذخیره و انتقال اطلاعات صوتی، تصویری و سایر اشکال را به شکل غیر قابل تصویری افزایش داده و مسائل یا اطلاعات خصوصی یا خلوت افراد که بر خلاف خواست یا انتظار فرد، ممکن بود توسط فرد یا افراد محدودی نظارت شود، به صورت غیر قابل کنترلی نظارت و پایش می شود (آقا بابایی، حسین، ص ۱۶).

در این جستار قصد داریم تا پس از تبیین مفهوم حریم خصوصی و بررسی آن در فقه و حقوق کشورهای مختلف، به این سوال پاسخ دهیم که آیا دولت حق مداخله در جرایم ارتكابی در حوزه حریم خصوصی افراد را دارد یا خیر؟

مفهوم حریم خصوصی**الف) مفهوم لغوی:**

بر اساس لغت نامه دهخدا، منظور از کلمه "حریم" یعنی آنچه که حرام باشد و دست بدان نتوان کرد و منظور از کلمه "خصوصی" یعنی آنچه که مقابل عمومی قرار داده شود. لذا اتاق خصوصی را، اتاقی که مخصوص فردی باشد و دیگری را بدان حقی نباشد، دانسته است (علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، ذیل واژه حریم). در لسان العرب نیز، تقریباً همان معانی برای واژه های "حریم" و "خصوصی" به صورت جداگانه آمده است. با این حال در لغت نامه های مذکور، معنایی برای واژه ترکیبی "حریم خصوصی" ذکر نگردیده که شاید بتوان علت آنرا رایج نبودن این واژه ترکیبی در زمان تدوین لغت نامه های مذکور (دهخدا و لسان العرب) دانست. علی رغم این کاستی در کتب پیش گفته، واژه نامه حقوقی بلک در تعریف مختصری از حریم خصوصی آورده است: "وضعیت یا حالت رها بودن از توجه عمومی از جهت مزاحمت یا مداخله نسبت به اعمال یا تصمیمات فرد."

ب) مفهوم اصطلاحی:

همانگونه که بیان شد، واژه ترکیبی "حریم خصوصی" واژه ای نوظهور است که تا قرن ۱۹ در ادبیات حقوقی جهان مطرح نبود. پس از آن نیز از منظر دکترین حقوقی، معمولاً به حریم خصوصی به عنوان یک حق یا منفعت نگاه شده است. حق یا منفعتی که

معمولا موجب تکلیف دیگران به عنوان عدم مداخله در رفتار و تصمیمات فرد، یا رعایت و احترام به تنهایی یا خلوت وی، و یا حق برای خود بودن خواهد شد، به نحوی که هیچکس از جمله دولت و حکومت، حق مداخله و نظارت بر آن را نداشته باشد (آقا بابایی، حسین، ص ۱۴۶). همچنین طبق ماده ۱ از (پیش نویس لایحه حمایت از حریم خصوصی) در تعریف حریم خصوصی بیان شده که:

"قلمرویی از زندگی هر شخص است که آن شخص عرفا یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون، انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته، یا به آن وارد نشوند یا بر آن نگاه یا نظارت نکنند و یا در آن قلمرو، وی را مورد تعرض قرار ندهند: منازل و اماکن خصوصی، حریم خلوت و تنهایی افراد، محل های کار، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی با دیگران و حریم جسمانی افراد، حریم خصوصی محسوب میشوند."

(لازم به ذکر است لایحه مذکور در سال ۱۳۸۴، به مجلس شورای اسلامی تقدیم گردید اما در همان زمان با تغییر دولت، دولت جدید به استرداد این لایحه اقدام کرد و پس از آن، تاکنون این مسئله مسکوت مانده است.) (سروش، محمد، ص ۱۷۹). علی رغم تعاریف متفاوتی که از "حریم خصوصی" توسط دکترین نظامهای حقوقی متعدد ارائه شده و بین آنها تا حد نسبتا زیادی قدمشترکاتی مشاهده میشود اما با این حال در برخی موارد در حریم خصوصی بودن یا نبودن یک موقعیت خاص، دچار ابهام و سوال خواهیم شد که علت آن عدم تعیین حدود و ثغور لازم و چهارچوب های خاص برای تعریف عنوان مذکور میباشد. به عنوان مثال همه تعاریف در قائل شدن حریم خصوصی برای منازل و ماشین های مسقف نظری واحد دارند اما در جایگاه پنجره و یا شیشه اتومبیل ها باز باشند آیا باز آن اماکن، خصوصی و دارای حریم خصوصی هستند و همچنان کسی (حتی حکومت) حق دخالت نخواهد داشت یا به واسطه باز بودن پنجره یا پایین بودن شیشه اتومبیل، وصف خصوصی بودن خود را از دست داده اند و به سایرین اجازه دخالت میدهند؟ لذا لازم است با ارائه تعریفی مناسب، معیار قابل قبولی را نیز برای خصوصی یا غیر خصوصی بودن اماکن در اختیار داشته باشیم تا بتوان در شرایط گوناگون، به آن معیار ثابت رجوع کرده و در آن خصوص تعیین و تکلیف نماییم. به این شکل که اگر بر اساس آن ضابطه و معیار، مکانی خصوصی تلقی شود، برای آن حریم شخصی قائل شویم و بالعکس.

حریم خصوصی در متون اسلامی

نه تنها در قرن های گذشته موضوعی با عنوان حریم خصوصی مطرح نشده است، بلکه در عصر حاضر هم در مباحث فقهی، موضوع حریم خصوصی به عنوان یک موضوع مستقل مورد بحث قرار نگرفته و چارچوبی برای آن تبیین نشده است. بنابراین در نقل ها و حکایت های موجود در متون اسلامی، تصریح به واژگان (حریم خصوصی) وجود ندارد اما آموزه های دینی با زبان و شیوه ی خاص خود، از حریم خصوصی دفاع و حمایت کرده اند. سه اصل بنیادین که به صورت موثری تایید کننده ی یکدیگر دیده میشوند و با زبان خاص و گفتمان ویژه میتواند موجب ارزش گذاری و تضمین حریم خصوصی افراد باشند عبارتند از: بازداشتن از جاسوسی و کنجکاو، بازداشتن از هتک حرمت مسلمانان و بازداشتن از نقض حرمت مسکن و منزل. لذا در حقوق کیفری اسلام، سیاست کیفری منسجمی در خصوص خلوت و حریم خصوصی قابل بررسی است. علاوه بر آن تکلیف اسلام به مسلمانان در خصوص داشتن واکنش مناسب نسبت به منکرات مورد مشاهده در خفا، در محیط خانه و حتی خانواده (به صورت غیر مستقیم) بیانگر تضمین حریم خصوصی افراد است (آقا بابایی، حسین، ص ۱۳ و ص ۲۰). همچنین در آیه ۲۷ از سوره مبارکه نور آورده شده: "یا ایها الذین آمنوا لاتدخلوا بیوتا غیر بیوتکم حتی تستاذنوا" (ای اهل ایمان در خانه هایی غیر از خانه های خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید...) که به نحو دیگری به تضمین حریم خصوصی افراد اشاره دارد و شان نزول آیه مذکور مربوط به دوران جاهلیت بود که در سنت آنها (استیذان) وجود نداشت و هرکس خودرا مجاز میدانست که هر وقت که بخواهد وارد خانه و خلوت دیگران شود (زمخشری، الکشاف، ص ۲۲۷). علاوه بر آن در نامه ۵۳ نهج البلاغه در مقام بیان وظایف حکومت و رفتار آن با شهروندان، به عدم مداخله در حریم خصوصی و مسائل پنهان مردم توسط حکومت اشاره میکنند.

به طور کلی میتوان گفت آیات و روایات متعددی به صورت غیر مستقیم به احترام نسبت به حریم خصوصی افراد اشاره کرده و در دسترس است اما مستقیماً به این معقوله اشاره نگردیده است.

حریم خصوصی در حقوق ایران

در سالهای اخیر در برخی از مقررات موضوعه من جمله قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، قانون اساسی، منشور حقوق شهروندی دولت یازدهم، قانون احترام به آزادی های مشروع و حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ و قانون انتشار اطلاعات، از واژه ترکیبی (حریم خصوصی) استفاده شده است یا به گونه غیر مستقیم و تلویحی بدان اشاره گردیده است. با بررسی قوانین فعلی حاکم در جمهوری اسلامی اعم از قوانین اساسی یا عادی که بر اساس موازین اسلامی و در راستای نظم اجتماعی و حفظ ارزش های اساسی تدوین شده اند به طور کلی در یکصد سال اخیر شاهد جنبش حقوق موضوعه در زمینه ی حریم خصوصی بوده ایم. برای مثال در اصول متعددی از قانون اساسی ایران و حتی قوانین عادی، مسائلی در این باره مطرح شده که عبارتند از: اصل ۲۵ قانون اساسی (ممنوعیت تجسس) و ۲۲، ۲۳، ۲۴ به صورت صریح و اصول ۱۲، ۱۳، ۱۴ و ۲۰ به صورت تلویحی، ماده ۵۵ و ۱۳۷ ق.آ.د.ک (موقوف شدن تفتیش و بازرسی از اماکن خصوصی به قرار صادره از قاضی)، ماده ۱۵۰ ق.آ.د.ک (ممنوعیت کنترل ارتباطات مخابراتی افراد)، ماده ۱۵۲ ق.آ.د.ک (اصل بر ممنوعیت تفتیش و بازرسی مراسلات پستی متهم مگر در موارد ظن قوی به کشف جرم و...)، نظریه مشورتی اداره ی کل حقوقی و قوانین قوه قضاییه (۱۳۷۹/۹/۱۷) هرچند قابل استناد نیست در خصوص (شیء دانستن ماشین در ماده ۵۵ و الزام به اخذ اجازه مقام قضایی برای بازرسی خودرو ها)، و همچنین در نظر گرفتن مجازات در قانون مجازات اسلامی برای ورود غیر قانونی به منازل اشخاص، بازرسی و تفتیش غیر قانونی از مراسلات یا مکالمات تلفنی و... مواردی از این قبیل هستند. با وجود قوانین پراکنده و متعدد در خصوص حریم خصوصی و اماکن و اشیا خصوصی، همچنان نیازمند یک قانون خاص برای تعیین حد و مرزهای حریم خصوصی شهروندان و تضمین این حق خواهیم بود به شکلی که خلا این قانون با توجه به شرایط فعلی جوامع و گستردگی تکنولوژی و فناوری تا حد گسترده ای به چشم میخورد.

حریم خصوصی در حقوق انگلستان

با توجه به پیشینه ی فرهنگی، حق خلوت و حریم خصوصی در کشورهای غربی بیشتر تحت لوای "حق مالکیت" توسعه یافت. برای مثال یکی از نمایندگان مجلس بریتانیا در حدود یکصد سال گذشته در تایید وجود حریم خصوصی در فرهنگ مردم میگوید: "تنگدست ترین مردمان حق دارند در کلبه خود با تمام نیروهای شاه مخالفت کنند. شاید کلبه ی او سست باشد، شاید سقف آن بلرزد، شاید باد آن را از جا بکند، شاید توفان و باران وارد آن شود، اما شاه انگلستان حق ندارد به آن وارد شود. هیچکدام از نیروهای او جرات ندارند از آستانه در ویرانه آن گامی فراتر نهند." اصول قانون اساسی کشورها، مردم و اموالشان را در برابر دخالت های دولت مورد حمایت قرار دادند. این اصول در پرتو حمایت از حق مالکیت، "قلمرو خصوصی" را نیز حمایت نمودند (آقا بابایی، حسین، ص ۱۸). به صورت کلی در کامن لای امروزی چند نوع حریم خصوصی در نظر گرفته شده که شامل حریم خصوصی فیزیکی، اطلاعاتی، و حریم خصوصی مالی می باشد.

حریم خصوصی در حقوق آمریکا

حق خلوت و حریم خصوصی در سال ۱۸۸۸ در یک کتاب درسی حقوقی با عنوان "حق به حال خود رها شدن" ^۱ در آمریکا مطرح گردید با این حال امروزه در قانون اساسی آمریکا، به موضوع حریم خصوصی به صورت صریح و روشن پرداخته نشده است اما قوانین متعددی برای حمایت از حریم خصوصی شهروندان وضع شده است که مهمترین آنها (قانون حریم خصوصی ارتباطات الکترونیکی ۱۹۸۶) و (قانون مدرنیزه شدن خدمات مالی ۱۹۹۹) و همچنین (قانون حمایت از حریم خصوصی بر خط کودکان ۱۹۹۸) میباشد. با این حال قوانین ضدونقیضی نیز بدون هیچ بحثی به تصویب رسیدند که کاملاً ناقض حریم خصوصی پیش گفته میباشد. (قانون میهن پرستی) به عنوان نمونه ناقض حریم خصوصی و تضعیف کننده آن به شمار میرود.

حریم خصوصی در اسناد بین المللی

با توجه به اهمیت موضوع مورد بحث، حق حریم خصوصی به عنوان یکی از مهمترین حقوق بشر، در سطح بین المللی نیز مورد توجه قرار گرفته و در کنوانسیون ها و مواردی از این دست، به آن تاکید موکد شده است. مهمترین موارد تصریح این حق در سطح جهانی و بین المللی عبارتند از:

(۱) ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر:

" احدی در زندگی خصوصی، امور خانوادگی، اقامتگاه یا مکاتبات خود نباید مورد مداخله خودسرانه واقع شود و شرافت و اسم و رسمش نباید مورد حمله قرار گیرد. هرکس حق دارد که در مقابل اینگونه مداخلات و حملات مورد حمایت قانون قرار گیرد." این ماده بیانگر حوزه و حریم خصوصی افراد است که بیان میکند هر فرد دارای یک حوزه خصوصی است که هیچکس حق نقض آن را ندارد.

(۲) ماده ۱۷ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی:

" هیچکس نباید در زندگی خصوصی و خانواده و اقامتگاه یا مکاتبات، مورد مداخله خودسرانه یا خلاف قانون قرار گیرد و همچنین شرافت و حیثیت او نباید مورد تعرض غیر قانونی واقع شود، و هرکس حق دارد در مقابل اینگونه مداخلات یا تعرض ها از حمایت قانون برخوردار گردد."

(شایان ذکر است که ایران در سال ۱۳۴۷ شمسی، به این میثاق ملحق شده و آنرا امضا کرده است و تا امروز نیز با آن همکاری نموده است).

(۳) ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی های اساسی ۱۹۵۰:

" همه حق دارند که به حریم خصوصی و زندگی خانوادگی، خانه و مکاتبات آنها احترام گذاشته شود. هیچ مقام دولتی نباید به استفاده از این حق تعرض کند، مگر مطابق قانون و در صورتیکه اینکار برای مصالح امنیت ملی، امنیت جامعه، رفاه اقتصادی، پیشگیری از بی نظمی یا تبهکاری، حفظ سلامت اخلاقی یا برای حمایت از حقوق و آزادی های دیگران در یک جامعه دموکراتیک ضروری باشد."

(۵) کمیسیون بین المللی حقوقدانان در استکهلم در اعلامیه مقامات حقوقی کشور های اروپایی شرکت کننده:

" حق خلوت حقی است که هرکس باید به حال خود گذاشته شود تا با کمترین دخالت دیگران به زندگی خود بپردازد. برخی اموری که باید زندگی اشخاص در برابر آن حمایت شود عبارتند از: دخالت در زندگی خصوصی، مسکن و خانواده، دخالت در مکاتبات شخص و ..."

ارتکاب جرم در حریم خصوصی ماشین

پرسش هایی که ممکن است در این زمینه مطرح شود آن است که آیا حرمت نهادن به حریم خصوصی شهروندان میتواند بهانه ای برای نقض قانون در حوزه ی خصوصی (اعم از منزل یا ماشین) باشد؟ در صورت ارتکاب جرم مشهود، غیر مشهود، جرایم حق الهی و حق الناسی در محدوده ی حریم خصوصی مذکور، امکان دخالت افراد و یا حکومت وجود دارد یا خیر؟ در صورت امکان، میزان این دخالت با توجه به نوع جرم تا چه اندازه است؟ مسئله دیگر، تعیین محدوده مشخص برای حریم خصوصی افراد است که بر اساس یک ضابطه بایستی حریم خصوصی برای اماکن مختلف مشخص شود. به فرض مثال اگر جرم منافعی عفتی در یک اتومبیل شخصی در یک فضای عمومی رخ دهد آیا میتوان جرم آنها را گزارش داد و یا مجرم میتواند معترضین را به اتهام تعرض به حریم خصوصی مورد تعقیب قرار دهد؟ پاسخ این سوال بستگی دارد که به فرض مکان خصوصی دانستن ماشین شخصی، حوزه حریم خصوصی ماشین را تا چه اندازه بدانیم؟ مثال دیگر در حالت ارتکاب جرم در منزلی است که پنجره های آن پرده نداشته و یا باز است و جرم قابل مشاهده است. آیا باز میتوان قائل به خصوصی بودن منزل و حریم خصوصی شد؟ یا آنکه میتوان جرم مورد نظر را گزارش داد؟

در ابتدا باید بیان داشت که با توجه به اصل (عالم محضر خداست) حریم خصوصی بهانه ای برای نقض قانون نیست. از طرف دیگر امام خمینی در یک دستور العمل به همه نهادها خطاب به ماموران حکومتی با یک اصل کلی بیان میدارد که: هیچکس حق ندارد به خانه یا مغازه یا محل کار شخصی بدون اذن صاحب آنها وارد شود، یا کسی را جلب کند و یا به نام کشف جرم یا ارتکاب گناه، تعقیب و مراقبت نماید و... تنها اینها جرم و گناه است. (امام خمینی، صحیفه امام، ص ۱۳۴) نکته مهم در این دستور العمل آن است که کشف جرم یا ارتکاب گناه، مجوز هیچ یک از موارد یاد شده نیست و هم از نظر قانونی جرم و تخلف است و هم از نظر شرعی گناه تلقی میشود. اما در عین حال استثنائاتی برای این اصل در نظر داشتند. مانند برخورد با مراکز فساد که مجاز به نقض حریم خصوصی خواهیم بود.

در پاسخ به سوال اول در خصوص مکان و حریم خصوصی دانستن ماشین شخصی، ذکر موارد زیر الزامی است: طبق نظریه مورخ ۷۹/۹/۱۷ اداره حقوقی قوه قضاییه: با توجه به اینکه اشیاء جمع شئی است و شئی هم شامل اتومبیل و غیر آن است بازرسی خودروها در معابر، گلوگاه ها و در داخل شهر توسط نیروی انتظامی و نظامی، احتیاج به اجازه مخصوص هر خودرو توسط مقام قضایی دارد. در این نظریه اینگونه برداشت میشود که اتومبیل در کنار اماکن و منازل که بازرسی آنها مجوز خاص قضایی لازم دارد، اگر مکان خصوصی مانند منزل نیست ولی شئی خصوصی قطعاً محسوب میشود و میتوان برای خودروها حریم خصوصی قائل شد. (آقابابایی، حسین، ص ۱۷۲)

اما بر اساس تبصره ماده پنج از قانون حمایت از آمرین به معروف و ناهیان از منکر، اماکنی که بدون تجسس در معرض دید عموم قرار میگیرند از جمله وسایل نقلیه، مشمول حریم خصوصی نیستند و طبیعتاً رعایت هنجارها و الزامات قانونی باید از سوی سرنشینان رعایت شود. بر همین اساس در کشورهای خارجی نظیر انگلستان نیز آن بخش از خودرو که در معرض دید عمومی قرار دارد، حریم خصوصی نیست و نمیتوان در آن نسبت به هنجارها بی تفاوت بود و تقریباً در همه کشورها پلیس حق برخورد قانونی با تخلفات مشهود سرنشینان را دارد. طبق نظریه "هویت آشکار" نیز، مسافران وسیله نقلیه ای که در معرض رویت آشکار عابران هستند، در برابر نگاه های عابران کنجکاو حمایت نمیشوند و نمیتوان علیه افرادی که آنها را رویت کرده اند به واسطه نقض حریم خصوصی طرح دعوا کرد.

گرچه در نگاه اول ممکن است مواد و نظریه ذکر شده با یکدیگر در خصوص قائل شدن یا نشدن حریم خصوصی برای خودروهای شخصی در تعارض باشند اما در واقع قابلیت جمع بستن هر دو دیدگاه وجود دارد. با این توضیح که حریم خصوصی دو جنبه دارد: جنبه فیزیکی از لحاظ عدم دخالت و ورود فیزیکی افراد (ضابط یا غیر ضابط) که از این لحاظ طبق نظریه مشورتی، خودرو یک شی خصوصی و دارای حریم خصوصی است و هرگونه بازرسی آن نیازمند اجازه موردی مقام قضایی است. و جنبه غیر مادی از حیث زیرنظر گرفتن و دید زدن حتی از فاصله دور و توسط دوربین یا امثال آن که منظور از حریم خصوصی نداشتن خودرو، قسمتهایی از آن است که قابل رویت اند و امکان نقض آن از طریق دید زنی نسبت به قسمت های قابل مشاهده وجود دارد و حتی میتوان به واسطه گزارش جرم یا اقدام مستقیم ضابطین، منشا ایجاد پرونده محسوب گردند.

ارتکاب جرم در حریم خصوصی منزل

در پاسخ به این سوال که اگر جرمی در منزل اتفاق بیوفتد آیا شخصی خارج از منزل حق دید زدن و گزارش دادن دارد یا خیر، روایتی از جانب صاحب جواهر از صحیح ابن مسلم بیان میدارد که: عورت مسلمان بر مسلمان حرام است. کسی که بر فرد مسلمانی در منزلش نظارت پیدا کند، چشم هایش در این شرایط بر آن مسلمان مباح است. طبق روایت مذکور و سایر روایات مشابه من جمله روایت نبوی منقول از صحیح بخاری، دید زنی اماکن خصوصی علی الخصوص منازل، از نظر فقهی و عقلی غیر مجاز در نظر گرفته شده و در آن بحثی نخواهد بود. به بیان دیگر تردیدی نیست که نگاه کردن یا خیره شدن به شخص یا محل اقامت وی، جلوه های متفاوتی از نقض حریم خصوصی فرد به صورت معنوی (و نه فیزیکی) محسوب میشوند. اما سوال آنجاست که اگر در منزل یا پنجره آن باز باشد و یا پرده پنجره کنار زده شده باشد و جرمی در منزل رخ دهد، آیا سایر شهروندانی که بدون

تجسس و به صورت اتفاقی جرم را مشاهده کردند، حریم خصوصی نقض شده است؟ آیا میتواند در خصوص جرم ارتكابی اعلام جرم کرده یا شهادت دهد؟ آیا ضابطین حق دخالت و ورود به منازل را دارند یا خیر؟ به نظر میرسد پاسخ این سوال ارتباط تنگاتنگی با نوع جرم به وقوع پیوسته داشته باشد لذا باید در دو جهت بررسی شود. از لحاظ حق الهی بودن یا حق الناسی بودن جرم ارتكاب یافته و از لحاظ مشهود یا غیر مشهود بودن آن بایستی قائل به تفکیک شد:

- از لحاظ حق الهی یا حق الناسی: اگر جرم ارتكاب یافته در منزلی که درب یا پنجره آن باز بوده از جمله جرایمی باشد که حقوق هیچکس را تضییع نکرده باشد و صرفاً جنبه "حق الهی" داشته باشد، (مثلاً همسایه ای از پنجره مشاهده میکند که در منزل رو به روی آن چندین نفر در حال شرب خمر هستند و یا اعمال منافی عفت انجام میدهند) فرد شاهد مطابق ادله، تکلیفی به ادای شهادت در جرایم حق الهی ندارد و حتی به موجب قاعده (حرمت کشف از عیب مومن) و (حرمت اشاعه فحشا) نه تنها تکلیف به ادای شهادت در خصوص جرم مشاهده شده را ندارد بلکه از این کار منع شده است. تا حدودی در تایید همین مسئله فاضل هندی و صاحب جواهر استدلال کرده اند:

"ترک اقامه شهادت از باب ستر بر مومنین و پوشاندن عیوب آنان، مستحب است... و بر امام نیز مستحب است که شاهدان را به ترک شهادت ترغیب کند. همانگونه که پیامبر (ص) به هزال فرمود که اگر با پیراهن خود آن را پوشانده بودی برای تو بهتر بود." (فاضل هندی، ص ۴۳۳ و نجفی ص ۳۰۷)

به طور کلی با توجه به استدلال فقها، در خصوص جواز یا حتی تکلیف شاهدان بر جرایم حق الهی محض که مدعی ندارند و کسی قرار نیست طرح شکایت کند، نظرات مغایر فراوانی به چشم میخورند که ماحصل بحث به این شکل خواهد بود: ((در مواردیکه شک در جواز شهادت داشته باشیم باید به قاعده حرمت کشف از عیوب مومن ملتزم شویم و از شهادت پرهیز کنیم). مگر در حالتی که از شاهد درخواست اقامه شهادت شده باشد) زیرا دلیلی که به طور کلی شهادت در حقوق الله را تجویز کند و بتوان از اطلاق یا عموم آن به یک قاعده کلی دست یافت، پیدا نکرده ایم.)) (سروش، محمد، ص ۷۵)

پس ترک شهادت تبرعی (بدون درخواست) و عدم جواز آن در جرایم حق الهی صحیح است اما در جرایم حق الناسی فرد شاهد میتواند وقوع جرم را گزارش دهد. چرا که در اینجا مسئله حقوق افراد دیگری مطرح است که بایستی تأمین گردد و تا حد امکان باید مانع از تضییع حقوق افراد شد. لذا اگر همسایه از پنجره مشاهده کند که فردی همسر خود را کتک میزند، میتواند اعلام جرم کند و شهادت بدهد.

دخالت ضابطین بنا بر دستورالعمل مذکور امام خمینی و همچنین پاسخ آیت الله مکارم شیرازی به این پرسش که: چنانچه ماموران انتظامی گزارش نمایند که اشخاصی در منزل مسکونی خود در حال ارتكاب اعمال منافی عفت هستند، آیا قاضی محکمه میتواند مجوز ورود به محل را صادر کند؟ و ایشان پاسخ دادند مادامیکه به صورت یک توطئه و فساد گسترده در نیاید، ورود به محل و تجسس جایز نیست، (مکارم شیرازی، ص ۱۴۷) میتوان بیان داشت که احتمالاً در موارد حق الهی تا حدی که فساد جامعه در معرض خطر قرار نگیرد، تا حدودی با مسامحه برخورد کنند ولی در خصوص جرایم حق الناسی بستگی به شرایط و اوضاع و احوال ارتكاب جرم از نظر مشهود بودن یا نبودن جرم خواهد داشت که در ادامه به تفصیل بیان خواهیم نمود و در هر مورد نحوه عملکرد ضابط را ذکر خواهیم کرد.

- از نظر مشهود یا غیر مشهود بودن:

در خصوص ارتباط ورود به حریم خصوصی توسط ضابطین و مشهود بودن یا نبودن جرم میتوان به مواد زیر اشاره نمود: ماده ۲۱ پیش نویس لایحه حمایت از حریم خصوصی (که همانگونه که ذکر شد هنوز هم به تصویب نرسیده): ضابطان دادگستری جز در مورد جرایم مشهود و موارد مندرج در ماده ۲۲ این قانون تنها با کسب رضایت مالک یا متصرف قانونی یا با اخذ مجوز قضایی مجاز هستند به منازل و اماکن خصوصی افراد وارد شوند.

ماده ۵۵ ق.آ.د.ک: ورود به منازل، اماکن تعطیل و بسته و تفتیش آنها، همچنین بازرسی اشخاص و اشیا در جرایم غیر مشهود با اجازه موردی مقام قضایی است.

با توجه به مواد ذکر شده، ورود ضابط به اماکن خصوصی در جرایم غیر مشهود نیازمند دستور موردی مقام قضایی خواهد بود و مستقلاً اجازه ورود به حریم خصوصی را ندارد اما بنا بر مفهوم مخالف آیا میتوان به راحتی نتیجه گرفت که اگر جرم ارتکاب یافته در اماکن خصوصی مانند منزل به صورت مشهود اتفاق بیوفتد (مثلاً جرم در منزل علی رغم خصوصی بودن در برابر دیدگان سه نفر یا بیشتر واقع شود و مصداق مرئی و منظر عام شود) ضابط حق ورود بدون مجوز را داشته باشد؟ در این زمینه اختلاف نظراتی مشاهده میشود به این ترتیب که دکتر خالقی معتقدند بنا به مفهوم مخالف و بر اساس فوریت امر، در کلیه جرایم مشهود نیازمند دستور مقام قضایی برای دخالت ضابط نخواهیم بود اما عده دیگر معتقدند طبق اصل کلی، در جرایم مشهود نیازمند دستور لازم نیستیم مگر در خصوص ورود به منازل بنا بر اصل ۲۲ ق.ا که در هر صورت نیاز به دستور موردی بوده مگر در مواقعی خاص مثل زمانی که خود ساکنین منزل درخواست حضور ضابط را کرده باشند. به نظر ما نیز نظر دکتر خالقی با فوریت امر در جرایم مشهود همخوانی بیشتری داشته و بهتر است اینگونه جمع بندی نماییم که به طور کلی اگر ضابطی جرمی را در حال ارتکاب در منزلی به واسطه باز بودن درب یا هر علت دیگری یافت و آن جرم از جرایم حق الناسی بود دو حالت متصور است: اگر جرم غیر مشهود بود حق دخالت مستقیم و نقض حریم خصوصی خانه را بدون دستور موردی مقام قضایی نخواهد داشت. اما اگر جرم به هر علتی مشهود بود مثلاً ساکن خانه تقاضای ورود و دخالت داشت یا چندین نفر دیگر نیز (سه نفر یا بیشتر) شاهد جرم بودند، یا حتی خود ضابط جرم را به واسطه باز بودن در منزل (در حین انجام وظیفه) مشاهده نماید، جرم مشهود دلیلی برای نقض حریم خصوصی خواهد شد و ضابط میتواند وارد حریم خصوصی منزل شود. سایر افراد نیز میتوانند در صورت حق الناسی بودن جرم (چه مشهود و چه غیر مشهود) گزارش جرم کنند.

نتیجه گیری

حریم خصوصی یکی از مهمترین مصادق حقوق بشر و واژه ترکیبی نسبتاً جدیدی است که از زمان تولد آن تا کنون در نظامهای مختلف حقوقی همچون ایران، آمریکا، اروپا مدت زیادی نگذشته است. به همین خاطر نیز از یک طرف در متون فقهی به صورت مستقیم به این حق اشاره نشده و فقط به صورت تلویحی میتوان به آن دست یافت. از طرف دیگر نیز مشاهده قوانین کشورهای مختلف نشان میدهد که در نظام های حقوقی یاد شده، در خصوص حریم خصوصی قوانینی نسبتاً تازه متولد شده به صورت پراکنده و موردی به تصویب رسیده که هنوز هم برای حمایت از حریم خصوصی شهروندان کافی نیستند و ابهامات و سوالات متعددی در این زمینه به ذهن متبادر میشوند که مهمترین آنها در خصوص نحوه و میزان دخالت ضابطین قضایی در جرایم ارتكابی در حریم خصوصی و دخالت سایر افراد در این زمینه میباشد. در زمینه جرم ارتكابی در قسمت های قابل مشاهده در خودرو، نمیتوان به حریم خصوصی و شیء خصوصی بودن آن استناد کرد و تعقیب آغاز خواهد شد اما در خصوص ورود به خودرو شخصی یا بازرسی و تفتیش آن و مواردی از این قبیل، خودرو شیء شخصی بوده و دارای حریم خصوصی میباشد و لذا نیازمند دستور موردی مقام قضایی است. در خصوص جرم ارتكاب یافته در منزل به عنوان کامل ترین مصداق از مکان خصوصی که دارای حریم خصوصی است، آنچه از طریق روایات و استدلالات به دست آمد بدین شرح است: به طور کلی در جرایم حق الهی، بنا بر قاعده لزوم ستر عیوب مومنین، شاهدین مجاز به ادای شهادت و یا اعلام جرم نخواهند بود و حتی طبق استفتائات بیان شده ضابطین نیز حداکثر امکان در صورت مشاهده جرم حق الهی صرف در اماکن خصوصی، بایستی با مسامحه و اغماض عمل کنند. ولی اگر جرم ارتكابی حق الناسی باشد، افراد (چه در صورت مشهود و چه غیر مشهود) میتوانند اعلام جرم و ادای شهادت کنند و ضابط در جرایم حق الناسی (تنها اگر به صورت مشهود باشند) حق دخالت و ورود بدون دستور مقام قضایی را خواهد داشت. به بیان ساده تر افراد در جرایم حق الناسی (چه مشهود و چه غیر مشهود) میتوانند نقض حریم خصوصی به صورت معنوی کنند و جرم را

گزارش داده و یا حتی ادای شهادت کنند. اما ضابط تنها در جرایم حق الناسی مشهود میتوانند نقض حریم خصوصی به صورت فیزیکی را داشته باشند.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- آقابابایی، حسین، حریم خصوصی در حقوق کیفری اسلام، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶.
- ابن منظور (محمد بن مکرم)، لسان العرب، بیروت: دارصادر: (بی تا)
- خالقی، علی، نکته ها در قانون آیین دادرسی کیفری، چاپ سیزدهم، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۸.
- خمینی (امام)، سید روح الله، استفتائات، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۲۲.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا (منبع الکترونیکی)، قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۹۵.
- زمخشری، محمود، الکاشف، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ ق.
- سروش، محمد، احکام حریم خصوصی (بر اساس منابع اسلامی)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۴.
- عباسعلی، عمید زنجانی، فقه سیاسی (مبانی حقوق عمومی در اسلام)، چاپ اول، جلد هفتم، تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۴.
- مکارم شیرازی، ناصر، استفتائات جدید، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۴۲۷ ق.
- نجفی، محمد حسن، جواهرالکلام، بیروت: دار احیاء التراث العربی، (بی تا).
- هندی، فاضل، کشف الثام، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۶ ق.
- Bryan A. Garner (ed): Black 's Law Dictionary